

PAPER DETAILS

TITLE: İslam Öncesi Orta Asya Tarihi Coğrafyasında Bedahsan Bölgesi ve Türk Tarihindeki Yeri

AUTHORS: Zahide AY

PAGES: 153-162

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1725231>

İslam Öncesi Orta Asya Tarihi Coğrafyasında Bedaḥşan Bölgesi ve Türk Tarihindeki Yeri

Zahide AY*

ÖZ

Orta Asya'nın güney kesimlerinin (10.yüzyıldan itibaren İslamlaşmasıyla birlikte Türkleşmesinin de önünü açacak olan ve kaynaklarda *Türkistan* olarak adlandırılacak olan kesimlerinin) Türklerle ilgili tarihini, önce Türgişler (8.yüzyıl), sonra da Karahanlılarla (9. yüzyıl ve sonrası) birlikte işliyoruz. Kronolojik olarak onlardan önce gelen süreci ise İç Asya, (özellikle Moğolistan ve Çin'in kuzeyi) üzerinden inceliyoruz. Oysa 8. yüzyılda Moğolistan'daki Uygurların Göktürkleri devirirken, bazı kavimler göçlerine sebep olmaları sonucu Orta Asya'da Türgişlerin ortaya çıkmasına benzer bir süreç, Türgişlerden yaklaşık üç yüzyıl öncesinde, Orta Asya'nın güney topraklarında ortaya çıkan Akhun/Eftalitlerin de başına gelmişti. Aynı şekilde İslam öncesi Türk-İran ilişkileri, hep Sogdlar ve Sogdların Göktürkler ve Uygurlar üzerindeki kültürel etkileri üzerinden, İç Asya merkezli bir konu olarak incelenen gelmiştir. Oysa konunun bir de daha güneydeki Eftalitlerin merkezi Bedaḥşan bölgesiyle de ilgisi vardır. İlk defa Orta Çağ İslam kaynaklarında *Bedaḥşan* olarak geçen kelimenin İlk Çağ'daki söylenişini bilemiyoruz. Onun okunuşuna en yakın kelime Hsüan-tsang'da *Po-tuo-chuang-na* şeklinde geçer. *Toharistan*'ın bir parçası olduğunu biliyorsak da, *Bedaḥşan* ve *Toharistan* tam olarak neresidir muallaktır. Batı İran dünyasını Perslerin egemenlik sahası olarak düşünürsek, buraların da doğu İran dünyası olduğunu söyleyebiliriz. İran dünyasının Orta Asya'da yer alan kesimlerinin batısını ve batısındaki adlandırmaları, *Transoxiana*, *Sogdiana*, *Bactria*, *Gandara* gibi, takip edebiliyoruz. Doğusu için ise top yekün Toharistan tabiri kullanılıyor görünmektedir. *Fergana*, *Bedaḥşan* ve *Doğu Türkistan*'da yer alan yerleşimleri içeren Toharistan'ın bir parçası olan Bedaḥşan bölgesinin Türk halkları tarihiyle ilgisi ise Akhun/Eftalitlerle başlar. Bedaḥşan, aynı zamanda, Karluklarla ilgili soru işaretlerinin de araştırılması gereken yerdir. Yabguluktan öteye geçememeleri, bir de Pamir-Hindikuş arası dağlık bir bölge ve etrafında konuşlanmalarından dolayı, Karluklar hakkında bilgimiz çok azdır. Ayrıca günümüzde Dağ Taciklerinin yaşadığı Bedaḥşan bölgesinde, 17. yüzyıldan itibaren Kırgızların da varlığına tanık olmaktayız. Bu makale, Orta Asya'nın Hind dünyasına sınır güney bölgesi Bedaḥşan'da, "İslam öncesi Türk izleri neydi?" sorusuna cevap aramaktadır.

Anahtar kelimeler: Bedaḥşan, Toharistan, Akhun, Eftalit, Karluk, Kalaç (Halaç).

Badakhshan Region in the Pre-Islamic Historical Geography of Central Asia and Its Place in Turkish History

ABSTRACT

In Turkish history, the southern parts of Central Asia (those that would go on to become first Islamized and then Turkicized from the 10th century onward, and that are referred to as *Türkistan* in literature) are always dealt with in the context of the Turgesh (7th–8th centuries) and then the Kara-Khanids (9th century onward). The chronological timeline preceding this, however, tends to be studied in the context of Inner Asia (particularly Mongolia and northern China). However, just as the Uyghurs in Mongolia caused a migration of tribes after overthrowing the Göktürks in the 7th century, leading thus to the emergence of the Turgesh, the White Huns/Hephtalites emerged out of the southern part of Central Asia around three centuries before the Turgesh underwent a similar process. In a similar vein, pre-Islamic Turkish-Iranian relations are always addressed in the context of the Sogdians and their cultural influence on the Göktürks and Uyghurs, being treated as an Inner Asia-centered issue. However, this issue also takes in the Badakhshan region to the south, as the land of the Hephtalites. The word *Badakhshan* made its first appearance in medieval Islamic sources, and although we do not know about the pronunciation of the word in antiquity, the word *Po-tuo-chuang-na* – as the word with the closest pronunciation – appears in Xuanzang's writings. We know it was part of Tokharistan, but the exact location of *Badakhshan*, like the boundaries of *Tokharistan*, remain unclear. If we think of the Western Iranian world as being dominated by Persians, it would be fair to refer to this region as the Eastern Iranian world. We know about the western sections of those parts of the Iranian world that were located in Central Asia, including their names: Transoxiana, Sogdiana, Bactria, Gandara, etc. The word *Tokharistan*, however, seems to be used to describe the entire eastern section, covering Farghana, Badakhshan and other settlements to the west of Eastern Turkistan. The relationship between the Badakhshan region, which is part of Tokharistan, and the history of the Turkic peoples starts with the White Huns/Hephtalites, and this is the region where one would start looking to find answers to questions about the Karluks. Our knowledge of the Karluks is very limited, having been organized as a yabghu state that settled in and around a mountainous region between Pamir and Hindu Kush. This article seeks to answer the following question: What traces of the pre-Islamic Turkic peoples can be found in Badakhshan, as the southern reach of Central Asia, bordering the Indian world?

Keywords: Badakhshan, Tokharistan, Akhun, Hephtalith/*Ephthalith*, Karluk(Qarlugh), Khalach

* Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, orcid no: 0000-0002-4978-4462; ayzahide@yahoo.com
Makalenin Gönderim Tarihi: 01.09.2019; Makalenin Kabul Tarihi: 12.10.2019

1. Giriş

Orta Asya Türk-İran tarihi çalışmaları genellikle, İslam öncesi dönemde Sogdlarla ve İslami dönemde de Mavearünnehir’de Timuriler ve Şeybanilerle bir arada yaşayan Taciklerle ilişkilerle sınırlı kalmıştır. Oysa Eftalitlerin sonrasında Karlukların hâkim olduğu Dağ Taciklerinin bölgesi olan *Bedaḥşan* tarih boyunca Keşmir üzerinden Hind dünyasına açılan kapı olması dolayısıyla önemlidir.

İlk Çağ kaynaklarında hiç geçmeyen Bedaḥşan adı, Orta Çağ İslam kaynaklarından biri olan Taberi’nin ünlü tarihinde yer almaz. Ancak Taberi’de Bedaḥşan adı geçmese de *Toharistan*’a varmak üzere Belh’ten yana yola çıkıldığı, Talikan şehrine kadar gelindiği anlatılır (et-Taberi, 2007; 248-249; Barthold, 1987; 554) ki, Talikan, bugünkü Afgan Bedaḥşan’ının batı sınırındadır, merkezi Tahar (Tohar)’dır. Bedaḥşan adı, daha sonraki İslam kaynaklarında ise, bir bölge adından ziyade bir vilayet adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu İslam kaynaklarında buralar için verilen bölge adı ise *Kâfiristan*’dır. Anlaşılan, bölge İslamlaştıkça Kâfiristan adı Bedaḥşan adına evrilmiştir. İlk Çağ kaynaklarından yola çıkarsak, Bedaḥşan’ın, Fergana ve Doğu Türkistan’ın batı kesimleri ile birlikte, Toharistan’ı oluşturan parçalardan biri olduğu sonucuna varabiliriz. Dolayısıyla buralar tam olarak, Asya Hunları ve Göktürkler zamanında, *Yü-e-çiler* olarak geçen Toharların yaşadığı bölgelere denk gelmektedir. Göktürk-Sasani egemenliğinin arasında kalan bu topraklar, sırasıyla Akhun/Eftalitlerin, sonrasında Türgiş ve Karlukların egemenlik sahası olmuştur. 10. yüzyıl İslam kaynakları ise, bugün Bedaḥşan’a denk gelen bölgelerin Karluk yabgusunun idaresinde olduğunu söyler.

Orta Asya’nın Türkleşmesinde hakim görüş, Türklerin İslam’a geçmesiyle birlikte yaşanan sürecin daha etkili olduğu üzerinedir. Akhunlar, Avrupa Hunları, Bulgarlar, Karluklar, Peçenekler gibi, İslam öncesi göçler içerisinde değerlendirilen Türk tarihinin bilinen halkları, bugün varlıklarını sürdüremezken; Oğuzlar, Kıpçaklar, Uyğurlar gibi, İslam dünyasının bir parçası olan Türk boyları İslamlaşmaları sayesinde Türklüklerini de korumuşlardır. 5-6. yüzyıllarda merkezi Bedaḥşan’da bulunan Eftalit hanedanını kuran Akhunlar ve sonrasında bu bölgede karşımıza çıkan Karluklar, bölgedeki varlıklarını sürdürememiş olsalar da, onların Bedaḥşan’daki izlerini sürebilmek kısmen de olsa mümkün olabilmektedir.

2. Bedaḥşan Tarihi Coğrafyası

Bedaḥşan, günümüzde coğrafi olarak Tacikistan, Afganistan, Pakistan ve Çin sınırları içerisindeki birbirine komşu dağlık alanları içeren bölgenin adıdır. Orta Asya’nın yer şekillerini gözümüzün önüne getirdiğimizde dağlık Bedaḥşan bölgesinde yer alan Pamir Sıradağları ve onun kolları olan kuzeydeki Tanrı Dağları ve Karanlık Dağları’n, Orta Asya’yı iki bölgeye ayırdığını görmekteyiz. Fiziki açıdan yapılan bu ayırım, aslında siyasi açıdan da Orta Asya’yı, Bedaḥşan arada kalmak üzere *Doğu Türkistan* ve *Batı Türkistan* olarak ikiye bölmektedir. Dağlık Bedaḥşan, Pamirler’in güneyindeki bir başka kolu olan Hindikuşlar aracılığıyla da Orta Asya’yı Hind dünyasından ayırmaktadır.

İslam öncesi dönemler açısından baktığımızda *Bedaḥşan*, Sogdların yaşadığı bölge olan ve bugünkü Özbekistan’ın orta ve güney kesimlerine denk gelen Sogdiana’nın doğu sınırları ile günümüz doğu Türkistan’ın batı sınırları arasında kalan, iki yerleşik ve düzlük bölgeyi birbirinden ayıran dağlık bölgedir. Güneydoğudan da Keşmir üzerinden Hindistan’a açılan kapıdır. Aynı şekilde kuzeyden de Fergana vadisine açılır. Bu durumda Bedaḥşan için, tarihi Toharistan’ın dağlık kesimleri olduğu söylenebilir.

Bölgenin adı, kaynaklarda ilk geçtiği hâliyle Toharistan’dır. Anlaşıldığı kadarıyla Bedaḥşan dışında, *Fergana bölgesi* ile *Doğu Türkistan*’ın güney kesimleri de Toharistan’a dahildi. Bu durumda *Transoxiana* (İslami dönemdeki adıyla *Mavearünnehir*) ve *Transoxiana* içinde yer alan *Sogdiana*, Toharistan’ın bir parçası sayılmamıştır. Şöyle bir çerçeve çizilebilir. Oxus (İslami dönemdeki adıyla Amu Derya), antik İran dünyasını, Perslerin kontrol ettiği *İran* ve İskit boylarının kontrol ettiği *Turan* şeklinde iki bölgeye ayırmaktadır. Bu durumda, Yunan dünyasının da bildiği, Pers/İran dünyasının kuzeydoğu ucundaki *Horasan* olarak bildiğimiz bölge, Pers idaresinde kalan yerlerdi. Horasan’ın doğusunda yer alan ve İskit/Turan dünyasının doğu toprakları kabul edebileceğimiz bölgeler ise Toharistan’dı. Gerçekten de, bugün Afganistan’da yer alan Amu Derya kenarındaki doğuya doğru sırasıyla Belh, Mezar-ı Şerif ve Kunduz’dan hemen sonra yer alan *Tahar* şehri, Afganistan’ın Bedaḥşan eyaletinin başladığı yerdir. Bu durumda tarihi Bedaḥşan -dolayısıyla Toharistan-, Tahar’dan itibaren başlamaktadır.

Toharistan adı kaynaklarda ilk olarak *Tu-bo-lu* şeklinde Hsüan-tsang tarafından kullanılmıştır. (N. Togan, 1964; 38-39) Hsüan-tsang, 628-645 yılları arasında Toharistan topraklarını dolaşmış, Belh’e kadar gelmiştir.

Hsüan-tsang'dan bir asır sonra buralardan geçen Huei-ch'ao da bölge hakkında bilgi verir. (Iskandarov, 1995; 70-71) Çin kaynaklarında geçen Toharistan'ın bu bölgeleri, günümüzde Bedaḥşan olarak bilinen bölgelerdir.

Çin kaynaklarından sonra, İslam coğrafyacıları, bu bölgelerden bahsederler*. 10.-11. yüzyıl İslam kaynakları bölgede yaşayan halklardan *Kâfirî* olarak bahseder. Bunun nedeni, Maverâünnehir topraklarının aksine, bu dağlık bölgelerin halkının henüz İslam'a geçmemiş olmasıdır. Dolayısıyla *Kâfirîstan* adı, Müslüman coğrafyacıların verdiği bir ad gibi görülmektedir. Saha araştırmalarımızdan, yerli halkın, kendi yaşadıkları bölgeyi çoğunlukla *Kubistan* ("dağlık ülke" anlamında) olarak adlandırdıklarını gördük**. Bu noktada *Kâfirîstan*'ın, nasıl Bedaḥşan diye anılmaya başladığı sorusu karşımıza çıkmaktadır.

Görülüyor ki Hsüan-tsang'da *Po-tuo-chuang-na*, Hue-i Ch'ao'da *P'u-chib-shou*, Tangsu'da (Tang tarihi) *Pa-t'o-šan* (Barthold, 1987; 552) olarak geçen kelime, Orta Çağ Arap kaynaklarında *Bedaḥşan*, *Bedaḥşanat* olarak geçmektedir. İskenderov'un Arap kaynaklarından edindiği izlenime göre, Orta Çağ'da bu bölgede –büyük ihtimalle bugünkü Afgan Bedaḥşan'ının başkenti Faizabad'da– Bedaḥşan adlı bir şehir bulunmaktaydı. (Iskandarov, 1995; 64) Eğer İskenderov, Bedaḥşan şehrinin konumu hakkında haklıysa, 17. yüzyılda bölgeye emir olarak gönderilen Özbek Prensi Yarbek tarafından temelleri atılan Faizabad şehri, bölge için merkez konumunda olan eski Bedaḥşan şehrinin olduğu yerde kurulmuş olabilir. Buradan hareketle, eski Bedaḥşan şehrinin, bölgenin merkezi olduğunu, Faizabad şehrinin kurulmasından sonra da tüm bölgeye adını verdiğini varsayabiliriz. Chavannes'e göre de Faizabad, eski Bedaḥşan şehrinin doğusunda yer almaktadır. (Chavannes'ten aktaran Ekrem, 2003; 189) Dolayısıyla *Kâfirîstan* adının resmi olarak gerçekte hiç var olmadığını, buna karşılık Bedaḥşan, Faizabad gibi adların ise resmi vilayet adları olarak kaynaklarda geçtiğini söyleyebiliriz.

Alan araştırmalarımızda da gözlemlediğimiz gibi, bölgenin bugünkü sakinleri kendilerini *Aryan* olarak nitelendirmektedirler. Aryanların, güney Rusya bozkırlarından daha güneye, Çin'in *Gansu* eyaletine, oradan da batıya, Doğu Türkistan'a göç eden *Toharlar*, (Çin kaynaklarındaki adlarıyla *Yü-e-çiler*) oldukları tezi bu varsayımın ikinci aşamasıdır. Süreç içerisinde Hunların baskısıyla Doğu Türkistan'dan da *Bedaḥşan* üzerinden Orta Asya'ya göç ettikleri kabul edilmektedir.

Bölge halkının etnik kökeni 19. yüzyıl Batı kaynaklarında genel olarak *Dağ Tacikleri* şeklindedir. Barthold'a göre *Tacik*, başlangıçta *Arap*, daha sonralarıysa *Türk*'ün karşıtı olan *İranlı* anlamında bir halk adıdır. (Barthold, 2010; 182) Bobrinskoy tarafından ise Bedaḥşan halkı, "Türkistan'da farklı bir İran lehçesiyle konuşmakta olup kendilerini Türk-Moğol kökenli saymayan dağlık kabileler" olarak tarif edilmektedir. (Bobrinskoy, 1902; 1) Bunlar doğu İran dil ailesine ait farklı Tacik lehçeleri konuşmaktadırlar. İslam'ın Arap akınlarıyla birlikte Orta Asya içlerine doğru genişlemesi sırasında, Pers bölgesinden yapılan göçler neticesinde Farsileşen Sogdiana ve Baktria'nın aksine, Bedaḥşan halkı, Farsileşmenin bir parçası olmamıştır. Böylelikle, Batı İran dil ailesinin temsilcisi olan Pers (Samanî) sarayında konuşulan Darice, bölgenin doğu İran halkları için yabancı bir dil olarak kalmıştır***.

* 9. ve 10. yüzyıllarda birçok İslam coğrafyacı da Bedaḥşan hakkında bilgiler vermiştir. Yakubi, *Kitab el-Buldan*'da, Pamir şehirlerinden Bedaḥşan ve Cerm'i, Belh'e ait toprakların en doğusu olarak ve Tibet'e doğru uzanan şehirler olarak kaydetmiştir. (Yakubi, 2002; 69) Istahri, *Mesâlik ve Memâlik* adlı eserinde, bölgede granat ve lazurit yatakları olduğunu bildirmektedir. (Istahri, 1967; 279) *Hudud el-Alem*'in yazarı da Bedaḥşan'ın, tacirlerin uğrak yeri olduğunu, gümüş, altın, lâl taşı ve laciverd taşı madenleri bulunduğunu belirtmektedir. (Hudud el-Alem, 2008; 67) İbn Havkal, *Kitabu Sûret el-arz* adlı eserinde, Maverâünnehir'i, Oğuz Türkleri ve Karlukların hududu olarak gösterirken, güney sınırını da "Huttal'ın arkasındaki Şikniyye (Şikinan, -Şugnan-) Türklerine ve Hind hududundan Fergana'nın arkasındaki Türk hududuna doğru uzanır" diye anlatır ve Huttal'a komşu ülkeler olarak "Vahan" ve "Şikniyye"yi sayar. (İbn Havkal, 2001; 221) Makdisi de *Ahsen et-Tekâsim*'de, Wakhan ve Bedaḥşan'ı tasvir etmektedir. Vahan'la ilgili olarak "yukarı kısımları Türklerin yurtlarıyla sınırdır" demektedir. (el-Makdisi, 1967; 303) Hindistan hakkında kitap yazan Biruni de Bedaḥşan'da çıkan taşları ve nerede çıktıklarını anlatır. (Biruni'den aktaran Iskandarov, 1995; 44) Ayrıca 13. yüzyılda Marco Polo'nun bu bölgeden geçtiğini biliyoruz. Nitekim eserinde "Bedaḥşan" hakkında geniş bilgi vermektedir. (Bkz. Bergreen, 2009) Bunlara ek olarak, 16. yüzyılda yazan Muhammed Haydar Duğlat, *Tarih-i Reşidi* ve Zahireddin Muhammed Babur, *Babürname* adlı eserlerinde bölge hakkında bilgi vermektedir. (Bkz. Duğlat, 2006; Babur, 2006.)

** Bedaḥşan İsmaililerinin en önemli yerel metinlerinden olan *Çerağname*'de ve *Guberriz*'de, bölgenin adı *Kubistan* olarak geçmektedir. Yine 1898'de Bobrinskoy tarafından bölgeye yapılan araştırma gezisi sırasında, yerel halkın kendi bölgelerinden *Kubistan* olarak bahsettiklerini anlıyoruz. (Bkz. Bobrinskoy, 1902; 14).

*** Günümüzde de, çoğunluğu İsmaili olan bölge halkı, ibadetlerini Farsça yapmalarına rağmen, Farsça sadece ibadeti yöneten Halife tarafından bilinmekte, halk bu Farsça'yı anlamamaktadır.

Bölgede karşımıza çıkan halklar, *Pamiriler* (*Şugniler*), *Wakhiler*, *Kalaşiler*, *Hunzailer* ve bölgenin bilinen en eski halkı olan *Bruşeskiler*dir. Bunlardan günümüzde Pakistan sınırları içerisindeki *Hunza* bölgesi içerisinde yer alan Hunzailer ve Bruşeskiler, dil ailesi olarak Tacik dilli olmamalarından dolayı, *Kalaşiler* ise hâlâ pagan kalmış olmalarından dolayı, Dağ Tacikleri arasında sayılmazlar. *Pamiriler*, adından da anlaşılacağı üzere, bölgenin Pamirler’de yer alan halklarıdır. Wakhiler ve Kalaşiler ise, bölgenin Hindikuşlar’da yer alan halklarıdır. Bize göre aralarındaki fark, etnik aidiyetten ziyade dinsel aidiyet farkındandır ki, Wakhiler İslam’a geçmişken, Kalaşiler hâlâ pagandır. Günümüz Pakistan’ında yer alan ve Kâfiristan olarak adlandırılan, *Çitral* şehir sınırları içindeki hiç Müslüman olmamış bölgeler olan *Borogil*, *Bumberet* gibi az sayıdaki birkaç kırsal yerleşim alanını kapsayan bölgenin halkı hâlâ pagandır. Bölgenin Afganistan tarafında kalan yerleri 20. yüzyıl başından itibaren, halkının artık İslam’a geçmesinden dolayı *Nuristan* olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu durum bize, Orta Çağ İslam kaynaklarında Kâfiristan olarak geçen bölgenin adının, halkının zamanla İslam’a geçmesiyle birlikte Bedahşan’a evrildiğini düşündürmektedir. (İstahri, 1967; 279; Mesudi, 2004; 32; *Hudud al-Alem*, 2008; 77; Ay, 2013; 43) Bölgenin Karakurum Sıradağları’nda yer alan halkları ise Hunzai ve Bruşeskilerdir. Keşmir’e komşu Hunza bölgesinin halkları toplu olarak *Hunzakut* olarak adlandırılırlar. Bunlardan Bruşeskiler, dilsel aidiyetleri bakımından, ne Ural-Alтайlı ne de Hint-Avrupalıdır. Bu haliyle bölgenin en eski yerlileri olarak kabul edilirler. (Dani, 1998; 223; Frye, 2009: 32)

Bedahşan halkının, Antik Çağ’a ait hâlâ koruduğu en önemli hatıra, Büyük İskender’in hatırasıdır. Bruşeskiler ve Hunzailer hariç, bölgenin geri kalan Pamiri, Wakhi, Kalaşi halkları kendilerini Büyük İskender’in bakiyelerinden saymaktadırlar. (Wood, 1971; 155, 244; Duğlat, 2006; 271; Barthold, 2010; 177; Ay, 2013; 31-32). Bugünkü Doğu Türkistan’da Taklamakan çölündeki Loulan’de yapılan arkeolojik kazılarda, M.Ö. 5. yüzyıl ile M.Ö. 1. yüzyıl aralığına tarihlenen veriler elde edilmiş; bölgede, sarışın, iri göz boşluğu olan ve Avrupalı çene yapısına sahip, antropolojik ölçümlere göre Kafkasya tipli olduğu tespit edilen mumyalar bulunmuştur. Kaynaklarda Yüce/Tohar olarak geçen bu halkın bakiyeleri, günümüzde Bedahşan’ın (Pamir ve Hindikuş bölgelerinin) Dağlı Tacikleri arasında aranmalıdır. (Yong ve Binghua, 1996: 204-206) Bedahşan bölgesinde gözlenen bir diğer Antik çağlardan kalma etki de, Eftalitlerle ilgilidir. Bu etki bir yönüyle de, Orta Asya’nın güneyine olan ilk Türk göçleri meselesidir.

3. Eftalitlerin Bedahşan Coğrafyasındaki Etkileri

Eftalitlerin ortaya çıkışı, Çin’in kuzeyindeki göçebe boyların yeniden birbirlerini iten bir göç hareketi başlatmalarıyla doğrudan alakalıdır. Önceleri bütün göçebeler nasıl *Aryanlar*, sonra *Sakalar/İskitler* olarak adlandırılmışlarsa, şimdi de *Hunlar* olarak adlandırılmaktaydı. Bunların Sogdiana ve Oxus civarına inenlerine *Akhunlar* denilmektedir. Elimizdeki dağınık ipuçları Akhunların, *Ruan-Ruanlar*’ın (diğer adıyla *Avarlar*) bir kanadı olduğunu göstermektedir. Akhunlar, 5. yüzyılın ortalarında Sasani devletinin doğu sınırlarını rahatsız etmeye başlamışlardır. En azından bir kısmının 3. yüzyılda Han Çin’i ve Hsien-pilerle savaşlarda yerinden olan Hun topluluklarından türediğini tahmin edebildiğimiz bu topluluklar, 5. yüzyıla gelindiğinde, ilerlemeleri boyunca şüphesiz İranî kökenli göçebe ve yerleşik diğer unsurları da kendi boy birlikleri içine almış olmalıdırlar. (Golden, 2002; 65-66; Ay, 2013; 34-35)

Bu arada Akhunların ortaya çıkmalarından önce bölgede 4. yüzyılda Bizans kaynaklarının *Kidara Hunları* dediği bir başka Hun topluluğu daha karşımıza çıkmaktadır. *Kidara* adlı bir liderin yönetiminde ortaya çıkmış bir göçebe topluluktur. Kidara’nın, Kuşanların halefi mi yoksa karma bir Kuşan-Hun topluluğunu yöneten yerel bir hanedanın kurucusu mu olduğu net değildir. (Golden, 2002: 64) Cunningham, onların Sasani devleti sınırlarındaki Toharlardan olduğu tezini ileri sürmektedir (Cunningham 1962; 111)

Kidara Hunları dışında bir de 4. yüzyılın sonlarında *War-Hunlar* denilen yerel göçer gruplar bölgeye gelmiştir. *War* kelimesi, *a-war* olabilir. Kuşkusuz bölgede Altayca konuşan unsurları arttıran bu topluluklar muhtemelen Ruan-ruan (Avar) kabilelerinin veya sonradan Eftalit yönetici boylarının çekirdeğini oluşturacak unsurlardır. (Golden, 2002; 64)

Bu bilgilerin ışığında şöyle denilebilir ki bütün bu topluluklar, Sasanilerin sınırlarındaki Hun ve İranî göçerler, 5. yüzyılın ortalarında Eftal/Heptal hanedanının idaresine girmişlerdir. Dolayısıyla Eftalitler, Golden’in da belirttiği gibi, ayrı bir etnik kabile topluluğu olarak değil, Eftal hanedanının ve Hun boylarının yönetiminde bir araya getirilmiş, Altaylı, İranlı ve belki başka diğer unsurların da dahil olduğu,

göçer ve yarı göçer halkların bir konfederasyonu olarak görülmelidir. (Golden, 2002: 65-66) 6. yüzyıl başlarında güçlerinin doruğundayken, bugünkü Afganistan'ın kuzeydoğusu olan üslerinden (tam olarak Bedahşan'dan), Sogdiana ve Orta Asya'nın çoğunu kontrol etmişlerdir. 520'lerde Eftalit boylarının Keşmir önlerine kadar sokulduklarını görüyoruz. (Czedledy, 1988; 37) Hakimiyetleri kısa sürede Toharistan olarak adlandırabileceğimiz kuzeybatı Hindistan ve Doğu Türkistan'a kadar genişlemiştir. Ancak 557'de, Batı Göktürk-Sasani ittifakı sonucu Afganistan'daki hakimiyetini kaybeden Eftalitler, bir süre sonra Hindistan'da da yıkılmaya yüz tutacaklardır. 7. yüzyılın başlarında, Hindu racalar tarafından tamamen ortadan kaldırılmışlardır. (Cöhce, 2002; 818)

Modern araştırmacılara göre şehir kültürüne de alışkın Akhunlar, göçebe geleneklerini sürdürmüşlerdir. 520'lerde bölgeye gelen Çinli hacı Song Yun, Eftalitlerin zenginliğinden ve gösterişli yaşam tarzlarından bahsederken, şehirlerde yaşadıklarını, ancak hükümetlerinin merkezinin hareketli kamplar olduğunu, evlerinin keçeden yapıldığını, su ve otlak peşinde yer değiştirdiklerini, yazın serin, kışın ılık yerlere göç ettiklerini anlatır. (Grousset, 1993; 84; Roux 2001; 126) Aynı şekilde Hsüan-tsang da, *Si-ma-ta-luo* (bugünkü Kökçe Nehri'nin güneyi ve *Keşm* ile *Faizabad* arasındaki yerlerin, ki bu yerler günümüzde tam olarak Afganistan Bedahşan'ının olduğu yerlerdir) Heftal bölgesi olduğunu ve halkının, Göktürklerle komşu olmaları nedeniyle zaman içinde Göktürklerin örf adetlerinden etkilendiklerini, keçe çadırda yaşadıklarını ve konar-göçer bir yaşam sürdürdüklerini dile getirmektedir. (Ekrem, 2003; 188-189)

Yukarda belirttiğimiz gibi, Bedahşan'da Eftalit hanedanı etrafında toplanan Akhunların, bölgedeki varlıklarını sürdürememiş olsalar da, izlerini sürebilmek kısmen de olsa mümkün olabilmektedir. Onların Türklükle ilişkisini, bölgede bugün konuşulan diller üzerindeki Türkçe etkisi üzerinden kanıtlamak mümkündür. Ancak Akhunların dilsel aidiyetleri konusunda bir görüş birliği yoktur. Dillerinin kimi araştırmacılara göre Ön-Türkçe kimi araştırmacılara göre Ön-Moğolca olduğu savunulmaktadır. Golden'a göre, Akhunların konuştuğu dil Ruan-ruanların dilinden farklı, *Hsien-pi* bölgesinden doğan bir ön-Moğolca biçimidir. (Golden, 2002; 65) Golden ayrıca örgütlü bir devlet olmalarından sonra, yerel İran-Baktria dilini, yani fethettikleri halkın ve bürokrasisinin dilini kullanmaya başladıklarını söyler. (Golden, 2002: 65) Şunu unutmamalıyız ki, bizler Göktürlere kadar Çin'in kuzeyindeki boyların ne derece Moğolca ne derece Türkçe konuştuklarını net bilemiyoruz. Hepsine birlikte *Hunlar* diyoruz. Ancak şu tespiti yapabiliyoruz. Zamanla Moğolluk bugünkü Moğolistan ve çevresinden ibaret kalmışken, geri kalan bölgelerde Türkleşme daha baskın olmuş, göç eden bu boylar çoğunlukla Türkçe'nin, yerine göre de Farsça'nın ya da Çince'nin hatta Hintçenin etkisinde asimile olmuşlar ve gittikleri bölgelerin dilini konuşur hâle gelmişlerdir.

Dil üzerinden kurabileceğimiz bağlantı konusunda en önemli örneklerden biri, bizzat *Hunza* kelimesinin kendisidir. "Hun" ve "za" kelimelerinin birleşiminden oluşan kelime, "Hunların yaşadığı ülke" anlamına gelmektedir. Bugünkü Pakistan'ın Keşmir'e komşu bölgelerine verilen addır. Pakistan'daki Bedahşan halklarının yaşadığı bölgedir. Pakistan'da bu bölgenin halkına da *Hunzakut* denilir. (Ay, 2019; 94-95)

Günümüzde Bedahşan'da kökeni Eftalitlere dayanan ailelerin hâlâ yaşadığı söylenir. 2007 yılında saha araştırması için Afganistan'da bulunduğumuz sırada, 1990'lı yıllarda Afganistan'ın devlet başkanı olan Rabbani ile Kabil'deki evinde yaptığımız görüşmede, kendisinin Bedahşanlı olduğunu ve Heftal kökenli bir aileden geldiğini bizzat dile getirmiştir.

4. Bedahşan Coğrafyasında Karlukların Etkisi

6. yüzyılda Moğolistan'daki boyların başına, -Ruan-ruanların yerine-, soylarının kutsal *Aşina* ailesine dayandığı iddiasıyla Göktürkler geçmiştir. Onların hakimiyetlerini reddeden bazı boylar da batı ve güneybatıdaki bozkırlara doğru hareket etmişlerdir. Göktürklerin hâkimiyetiyle birlikte, bölgemizdeki Eftalitlerden kalan bütün beylikler, Kunduz'daki Türk yabgusunun vassalı durumuna gelmişlerdir. Görünen o ki, Karluklar, 7. yüzyılda yeniden ortaya çıkan Göktürk Devleti'nin (araştırmacılar tarafından II. Göktürk Devleti olarak da adlandırılır) egemenliğini tanımamışlardır. 742'de Basml ve Uygurlarla ittifak hâlinde harekete geçip Aşina soyunun varisi Ozmış'ı devirmişler ve bu şekilde Karluklar, bağımlı bir boy statüsünden, bir yabgu tarafından yönetilen bir boy statüsüne yükselmişlerdir. 766'da batı Türk-Türgiş kabilelerinin tamamı Karluklara boyun eğmişlerdir. Kısa süre içinde de, Uygurların 840'ta Kırgızlar

tarafından yenilgiye uğratılmasının ardından, Kırgızlar tarafından devam ettirilmeyen kağanlık-yabguluk geleneğinden doğan boşluğu Karluklar doldurmuştur. (Golden, 2000; 467-469; Ay, 2013; 40)

628-645 yıllarında Bedaḥşan'da bulunmuş olan Hsüan-tsang, Bedaḥşan'ın bu kısımlarından (tam olarak Afgan Bedaḥşanı) bahsederken, buraların *Si-ma-ta-luo* (Araplarca bilinen adıyla *Haytal*) olan ülke olduğunu, bunların *Tu-kin*'ler (Göktürkler) gibi olduğunu söylemektedir. (N. Togan, 1964; 49; Ekrem, 2003; 188) Hsüan-tsang, buradan kuzeydoğuya doğru gidince dağlar arasındaki *Ta-mo-si-tie-ti* (*Rusta Bek*) Krallığı'na geldiğini ve buranın halkının gözlerinin ekseriya mavi olduğunu bildirmektedir. (N. Togan, 1964; 49; Ekrem, 2003; 193) Buradan da *Shih-ch'i-n'ye* (Şuğnan Krallığı) geldiğini, bunların yazılarının Tohar memleketininki gibi olduğunu, ancak konuştukları dilin biraz farklı olduğunu dile getirmiştir. (N. Togan, 1964; 50; Ekrem, 2003; 197) 723-729 yıllarında bölgeden geçmiş olan Çinli seyyah Huei-Ch'ao, iki nehir arasındaki bütün yerel hükümdarların Araplara tabi olduğunu, bunlardan Gandara, Kapisa ve Zabulistan prenslerinin ve askeri gücünün *T'u-chü-eh* (Türkler) olduğunu bildirir. (Harmatta, 1996; 371; Iskandarov, 1995; 71) Bu noktada, şu tespiti dile getirmek durumundayız. Bizim, Arap kaynaklarından yola çıkarak *Karluk* olarak değerlendirdiğimiz bu gruplardan, 7.-8. yüzyıl Çin kaynaklarının, *Tu-Kiu/T'u-chü-eh* (Türkler) şeklinde bahsettiğini görmekteyiz. Çin kaynaklarının, bölge halkından bahsederken kullandığı *Türk* adını, Arap kaynaklarından çok daha önce kullanmaya başladıklarını, dolayısıyla, ilerde *Türkistan* adını alacak olan bölgenin, 10. yüzyıl Arap kaynaklarından çok daha öncesinde, 7. yüzyıldan itibaren Çin kaynakları tarafından, Türklerin bölgesi olarak kullanılmaya başlandığına tanık olmaktadır.

Arapların Orta Asya'ya gelişyle birlikte, Sogdiana şehirlerinde gözlenen hızlı İslamlaşma sürecinin, Bedaḥşan için henüz geçerli olmadığını, ancak yine de Bedaḥşan krallıklarının Araplara tabi olduğunu görüyoruz. Yakubi'nin belirttiğine göre, bugünkü Afgan Bedaḥşan'ında yer alan Cerm, Arapların egemenlik alanlarının sınır şehriydi. (Yakubi, 2002; 69) Hatta Cerm'in kuzeyindeki Şuğnan'ın başında, *Humarbak* adlı bağımsız bir hükümdar vardı. (Yakubi, 2002; 72) Barthold'a ve Iskenderov'a göre bu hükümdar bir Türk olabilir. (Barthold, 2010; 176; Iskandarov, 1995; 63) Makdisi de, Wakhan ve Bedaḥşan'ı tasvir ederken, buraların Türklerin yurtlarıyla sınır olduklarını söyler. (el-Makdisi, 1967; 303) *Hudud el-Âlem*'in yazarı, Bedaḥşan'ı içine alan Toharistan bozkırlarında *Halluhların* (*Karluk*) yaşadığını bildirmektedir. (*Hudud al-Alem*, 2008; 64) Barthold, Toharistan'ın en üst düzey yöneticilerinin *Karluk* olduğunu, Bedaḥşan ve Şuğnan hâkimlerinin Türk unvanları taşıdığını belirtir. (Barthold, 2010; 176). İbn Havkal, Maveraünnehir'i, Oğuz Türkleri ve Karlukların hududu olarak gösterirken, güney sınırını da, *Huttal*'ın arkasındaki *Şikniyye* (*Şikinan*, -*Şuğnan*-) Türklerine, Hind hududundan da *Fergana*'nın arkasındaki Türk hududuna doğru uzanan yerler olarak anlatır ve *Wakhan* ve *Şikniyye*'yi komşu ülkeler sayar. (İbn Havkal, 2001; 221)

Bütün bu açıklamalardan çıkaracağımız sonuç şudur; yukarıda da belirttiğimiz gibi, Araplar geldiğinde Karluklar bölgedeydi. Hatta Karluk yabgusu, Toharistan'ın en yüksek hükümdarıydı. Bazı kaynaklar, Karluk Türklerini güzel görünüşlü, güzel fiziklî bir soy olarak anlatır. (Mesudi, 2004; 40) Belki de, *Karluk* diye anlattıkları, Karluk yabguluğunun sınırları içindeki, Bedaḥşan'ın, kendi kökenlerini Büyük İskender'e dayandıran günümüz dağ Taciklerinin atalarıydı. (Ay, 2013; 39-40)

Bazı çalışmalar, *Karluklar*, *Kalaçlar* (*Halaçlar*), *Abdallar* ve *Gılcaylar* arasında bir bağ kurar. Hepsinin de Eftalitlerin bölgedeki bakiyeleri olduğu kesin görünmektedir. Ancak bu saydığımız grupların, Akhunlarla birlikte bölgeye gelen gruplar olmaktan ziyade, Göktürklerle tabi olmayan gruplar olarak daha sonradan bölgeye geldiği görüşünü ileri sürmek de mümkündür. Elimizde birbirine benzer birçok kelime vardır. Örneğin İbn Havkal'da *Huttal* şeklinde geçen kelime, *Heftal* şeklindeki haliyle Eftalitleri kastederken; *Haytal* şeklinde geçtiği haliyle de, yine Eftalitleri kastettiği gibi, *Abdal*'ı da kastedebilmektedir. Nitekim Togan'a ve Litvinsky'e göre, *Heftal* kelimesinin kökeni *Abdal*'dan gelmektedir. (Togan 1981; 42; Litvinsky 1996; 135) Togan, Süryani yazar Zakharias Rhetor'un, 555'te Eftalit kabileleri olarak belirttiği *Khulas* (*Halaç*), *Abdal* (*Yeftal*) ve *Ephthalith* kelimelerini bir arada saymasından yola çıkarak, *Abdal*/*Yeftal*ların, Eftalitlerin bir kabilesi olduğu kanısına varmaktadır. (Togan, 1985; 59; Konukçu, 1973; 113; Yazıcı, 2006; 32)

Akhunların varlığı, günümüze *Kalaçlar* vasıtasıyla aktarılmıştır. (Litvinsky ve Safi, 1996: 179; Konukçu 2002; 828) İstahri, Kabil ve Wakhan hududundaki ve *Huttal*'ın arkasındaki yerlerin Hindistan'a kadar *Halaç* diyarı sayıldığını belirtir. (Şeşen, 2001; 160) Minorsky, Halaçların, önceleri Karluk konfederasyonu içerisinde yer aldıklarını, bu dönemde Tiyen-Şan dağlarının kuzeyi ile Issık Göl arasındaki toprakları zapt etmiş olduklarını, zamanla Karluk konfederasyonundan ayrılarak batı ve güneybatı istikametine göçüp,

Kandahar ile Gazne arasındaki topraklara yerleştiklerini belirtir. (Minorsky, 1940; 426-35; Fraser-Tytler, 1950; 52)

Halaçlar ayrıca, Oğuz Kağan Destanı'nda ve Kaşgarlı Mahmud'da, Oğuzlardan kopan bir grup olarak bahsedilirken (Togan, 1982; 47; Kaşgarlı Mahmud, 1999; 414; Şeşen, 2001; 93); Reşideddin'de, yirmi dört Oğuz kabilesine ek olarak, *Karluk* ve *Yağmalarla* birlikte, Oğuz ve Türkmen kabul edilen kabileler arasında geçer. (Togan, 1982; 121)

Bazı araştırmacılar, gerek Oğuznamelerdeki rivayetlerden, gerekse Kaşgarlı Mahmud'un belirttiklerinden çıkarılacak en önemli sonucun, Halaçların, Oğuzlardan kopan bir grup olarak, Akhun/Eftalit konfederasyonu içerisinde yer almış olduğunu belirtir. (Yazıcı, 2006; 36) Ancak bu grupları, hem Akhun birliği hem Oğuz birliği içinde göstermek kronolojik olarak pek doğru görünmemektedir. Folklorik malzeme her ne kadar hepsini iç içe gösterse de, tarihsel malzeme, Halaçların Oğuzlarla bağına Karluklar aracılığıyla kurmaktadır. Ancak bu demek değildir ki, Karluklar bölgeye hakim olduğunda Eftalit adı unutulmuştur. Nitekim Barthold'a göre, 7. yüzyılın sonlarında bölgeye ulaşan Arapları, burada Karluklarla birlikte Eftalit boyları karşılamıştır. (Barthold, 1990; 199) Şunu belirtmekte fayda vardır. 7-8. yüzyıllarda Bedaşa'n'da aynı kültürel kimliğe sahip boylar bölgede yerel beylikler kurmuşlardır. Ancak o tarihlerde yabguluk, Karluklardadır.

16. yüzyılın hemen başlarında Kabil ve çevresini ele geçirerek bugünkü Afganistan ile kuzey Hindistan'a hakim olan Babür, *Babürname* adlı eserinde Halaçlardan hiç bahsetmez. Yazıcı, *Babürname*'de Halaçların meskun olduğu yerlerde karşımıza büyük koyun sürülerine sahip *Gılcayları* (*Gılcailer*) çıktığını söyleyerek, *Gılcayları*, eski *Halaçların* bakiyeleri olduğunu ileri sürer. (Yazıcı, 2006; 38) Gunnar Jarring de, Gılcailerin adının, *Kalaç* ya da *Kılç*'dan geldiğini, artık Peştuca/Afganca konuşuyor olsalar da aslen Türk olduklarını dile getirmek suretiyle, Gılcayların Halaçlar olduğunu ifade etmiştir. (Jarring, 1943; 54 vd.)

Bedaşa'n'da bulunduğumuz sırada Pamiri-Wakhi dillerdeki bazı kelimelerin, Orta Asya'da kullanılan Türkçe'yle aynı olduğunu gözlemiştik. Mesela, Tacikistan'da "müşgil" olarak kullanılan kelimeye, Pamiriler, Orta Asya'nın Türkçe konuşan halklarının kullandığı gibi "kıyın" diyorlardı. Bir başka örnek, Pamiri dilde, birinci tekil şahıs, "özüm" şeklindeydi. "Özüm", Orta Asya'nın bugünkü Türkçe konuşanlarınca "kendim" anlamında kullanılmaktadır. Bir başka ortak kelime de, "beg", yani "bey" kelimesinin, Pamirilerde, bazı erkeklerin isimlerine eklenmesiydi. Pamirbeg, Seferbeg gibi. Kızlar için de ek isim kullanılıyordu: "begim" (begüm=hanım). Yine, "Arkan" ("Ar", yani "Ari" ve "kan") ve "Otambeg" ("Atam" ve "beg") isimlerine, erkek isimleri olarak sıkça rastlanmaktadır. (Ay, 2013; 36) Bedaşa'n'da günlük hayatta hâlâ kullanılan, bizim tespit edebildiğimiz diğer Türkçe kökenli kelimeler: *bütün*, *cığher*, *oçum*, *gir* ("girmek" anlamında) şeklinde sıralanabilir*.

Bize göre Pamiri-Wakhi dillerde kullanılan Türkçe kökenli bu kelimelerin Bedaşa'n'a girişi, Akhunlar zamanına kadar götürülebilse de, asıl kalıcı etki Karlukların tesiriyle olabilmektedir. 2001'de Afganistan Wakhan'da karşılaştığımız biri, kendine *Türk* diyordu. Anlaşmakta zorlansak da gerçekten de Türkçe konuşuyordu. Özbek mi yoksa Türkmen ya da Kırgız mı olabileceğini sorduğumuzda, hiçbirini olmadığını, kendilerine *Türk* dendiğini anlatmıştı. 2015 yılında Doğu Türkistan'da yaşadığımız başka bir hadise ise şöyleydi: Taşkurganlı bir Tacik, "biz Turfanlıklara *Uygur* diyoruz, Kaşgarlıklara *Türk* diyoruz" demişti. Haklıydı. 8-9. yüzyıllarda Moğolistan'da Göktürkleri deviren Uygurlar, bugünkü Turfanlı Uygurlardı. Kaşgarlılar ise Karluk, Yağma, Çiğil olarak bildiğimiz, önceleri Türgiş birliği, sonradan Karahanlılar birliği içinde yer alanlardı. Acaba Bedaşa'n'da karşılaştığımız bu *Türk*, Karlukların bakiyeleri olabilir miydi? Nitekim Barthold'a göre günümüzde hâlâ Bedaşa'n'da yaşayan Karluk Türkleri vardı. (Barthold, 2010; 176)

5. Bedaşa'n Bölgesindeki Kırgızlar

Yukarıda isimlerini saydığımız Türk tarihi içinde değerlendirilen Bedaşa'n'a göç etmiş bütün bu boylar, artık Türkçe konuşmamaktadırlar. Buna karşın, 17. yüzyıl sonu gibi daha geç bir zamanda Bedaşa'n'a göç etmiş olan Kırgızlardan söz etmemiz gerekmektedir. 8. yüzyıla ait Orhun Kitabelerinde Yukarı Yenisey'de Sayan sıradağlarının kuzey kesimlerinde gösterilen Kırgızlar, 10. yüzyıldan itibaren Tiyenşen dağları

* Hunza, Kerimabad'ta, bölge yöneticilerine/mirlerine ait iki ayrı kale yer almaktadır. *Baltit* ve *Alit* kaleleri. 2015 yılında, sahada bölgeyi ziyaretimizde gördüğümüz bir Kerimabadlı, *Alit* kalesinin adının, *Baltit* kalesine göre daha aşağıda, daha altta yer almasından dolayı olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla kale ismindeki "alt" sözcüğünün de Türk diline mahsus olduğu söylenebilir.

bölgesine sürülürler. (Shahrani, 1979; 22) Moğol istilaları sonrasında Çağataylıların kontrolüne geçen bölgedeki Kırgızlar, 16. yüzyıla gelindiğinde Kalmuklarla savaştadırlar. Kalmuklarla savaşlar, Kırgızları 17. yüzyıldan itibaren, daha güneye, eski Toharistan toprakları olan Fergana ve Pamirler bölgesine doğru göçe zorlar. Bugün yoğunluk olarak Kırgızistan'ın Narın bölgesinde konuşlanmış olan Kırgızlar, daha az sayılarda da olsa, Bedaşşan'ın hemen hemen her kesimine de dağılmışlardır. Çin Türkistan'ında Taşkurgan Karaköl'de, Tacikistan Bedaşşan'ında Murgab'ta, Afganistan Wakhan'daki Küçük Pamir ve Büyük Pamir'de dağınık kabileler halinde, yaşadıkları bölgenin Şii İsmaili dağlı Tacikleri arasında, asimile olmadan, Sünni ve Kırgız kimliklerini koruyarak yaşamaktadırlar.

Bu saydıklarımıza ek olarak, bir de Pakistan'da Yukarı Hunza'da (yerel adıyla *Gocal/Gojal*) Kırgız varlığına rastlanmıştır. Günümüze kadar hiçbir araştırmada kendilerinden bahsedilmemiş olmasının nedeni, İsmailileşmeleri ve İsmailileşirken de Wakhileşmeleri nedeniyle Kırgız kökenlerinin farkında olsalar da, artık Kırgız olarak adlandırılmamalarındandır (Ay, 2019; 92-95). Bu Kırgız kabilelerin bölgeye gelişi ise, kabile reisi ailelerin şecerelerinden yola çıkarak 17. yüzyıl sonu olarak hesaplanmaktadır. 17. yüzyıl sonunda bölgeye göç eden Yukarı Hunza'daki en büyük Kırgız aşiretlerinden birinin adı *Kulikut* aşiretidir. Hacı İlyas liderliğinde, Alay sıradağları bölgesinden göç ettiklerini, aşiretin ikinci lideri Kul Muhammed zamanında İsmaililiğe geçtiklerini anlatan bir sözlü tarihleri vardır. (Ay, 2019; 93-94)

Yukarı Hunza'nın yerel adı olan *Gocal* kelimesinin kökeni üzerine sorulan sorular henüz cevaplanamamıştır. 2015 yılındaki saha araştırmamızda aynı soruyu biz de sorduk ve yerli halktan bize aktarılan şu oldu: “*Gocal* kelimesi, okunuş itibariyle, *Gocer* (*Göçer*) ya da *Guzel* kelimelerinden türemiş olabilir, ancak her ikisinin de anlamını bilmiyoruz”. Her iki kelime de Türkçedir. Eğer öyleyse, bu kelimelerin, Akhunlar ya da Karluklar dönemine kadar mı gittiğini, yoksa Kırgızlarla birlikte mi bölgeye geldiğini hiç bilemeyeceğiz. Ancak *Hunza* adında olduğu gibi *Gocal* adında da, İslam öncesi Türk göçlerinin bölgedeki izleri olduğu söylemek mümkün görünmektedir.

6. Sonuç

Orta Asya'nın Hind dünyasına sınır güney bölgesi olan Bedaşşan'da, Akhunlarla başlayıp, Karluk, Kalaç, Gılcay şeklinde devam eden neredeyse kesintisiz sayabileceğimiz bir süreklilik söz konusudur. İslam öncesi göçler tarihi içerisinde değerlendirilen, Akhunlar, Avrupa Hunları, Bulgarlar, Karluklar, Peçenekler gibi, Türk tarihinin bilinen halkları, bugün varlıklarını sürdüremezken; Oğuzlar, Kıpçaklar, Uygurlar gibi, İslam dünyasının bir parçası olan Türk boyları Türklüklerini korumuşlardır. 5-6. yüzyıllarda merkezi Bedaşşan'da bulunan Eftalit hanedanını kuran Akhunların ve sonrasında yine aynı bölgede ortaya çıkan Karlukların, bölgedeki varlıklarını sürdürememiş olmaları, Türk tarihinin İslam öncesi evresine ait gruplar olmalarına bağlanabilir. Bedaşşan'da Türk etkisi açısından en etkili olunan dönemin, Karlukların bölgeye hakim olduğu dönem olduğu söylemek mümkündür. Bunda, yabguluk kurumunun başında Karlukların bulunması, en önemli etken olarak gösterilebilir. Bedaşşan bölgesinin İslam'a en geç geçen Asya topraklarından biri olduğu düşünöldüğünde, bahsedilen Karluk Yabguluğu ve ona bağı kabileler, her ne kadar Arap emirlerine tabi görönseler de, büyük ihtimalle hâlâ pagandılar. Tamamıyla doğu-İran dilleri konuşan halklarla çevrili bu bölgede, Türk kimliğini hâlâ koruyabilen tek etnik grubun, 17. yüzyıldan sonra bölgeye inen Kırgızlar olması, bizim bu tezimizi doğrular görünmektedir. Orta Asya'nın Türkleşmesi ve *Türkistan* adını alması, Türklerin İslam dünyasının bir parçası olmalarıyla doğrudan alakalı olmasına rağmen, daha öncesinde de, Akhunlar, Karluklar gibi, bölgede siyasi ve askeri güç olabilen Türkler hep var olmuşlardır. Ancak bugün onların izlerini sürmek, ancak arkeoloji, antropoloji ve tarih disiplinleri sayesinde mümkün olabilmektedir.

Kaynakça

Akbulut, D. A. (2002). Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Aftalitler Çağında Maverünnehir ve Horasan'da Türkler. Türkler (C. 1, ss. 831-844). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Ay, Zahide. Nâsır-ı Hüsrev ve Sonrasında Bedaşşan İsmailileri (10-15. Yüzyıllar), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Ay, Z. (2019). “*The Wakhis of Gojal (Upper Hunza): An Historical Analysis Within the Context of Ismailism in Badakhshan*”, *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, sayı: 19, s. 81-111.

- Babur, Gazi Zahireddin Muhammed. *Babürname*, çev.: Reşit Rahmeti Arat, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2006.
- Barthold, V. V. Moğol İstilasına Kadar Türkistan, haz.: Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Barthold, V. V. (1987). Badakhshan. EI (Birinci Baskı, C. 2, ss. 552-554). Leiden: E.J.Brill:
- Barthold, V. V. Orta Asya: Tarih ve Uygarlık, çev.: Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2010.
- Bergreen, Laurence. Marco Polo from Venice to Xanadu, London, Quercus, 2009.
- Bobrinskoy, A. (1902). “*Secta İsmailiyya V Russkiib İ Buharaski. Predelab Sredney Azii*”, Etnografiçesko Obozreni, Moskova, s. 1-18.
- Czedledy, Karoly. Bozkır Kavimlerinin Batı’dan Doğu’ya Göçleri, haz. E. Çoban, İstanbul, Doruk Yayınları, 1988.
- Cöhce, S. (2002). Hindistan’da ilk Türk Hakimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar, Türkler (C. 1, ss. 815-820). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Cunnigham, Alexander. Later Indo-Scythians, ed.: A. K. Narain, Varasani, 1963.
- Dani, A.H. (1998). The Western Himalayan States. History of Civilizations of Central Asia. ed.: M. S. Asimov ve C. E. Bosworth (C. 4, ss. 215-226). Paris: Unesco Publishing.
- Doğlat, Mirza Muhammed Haydar. Tarih-i Reşidi, çev.: Osman Karatay, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.
- Ekrem, E. (2003). “*Hsüan-Tsang Seyahatnamesi’ne göre Türkistan*”, Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- Fraser-Tytler, William Kerr. Afghanistan: A Study of Political Developments in Cenrtal Asia, New York, 1950.
- Frye, Richard. Antik Çağlardan Türklerin Yayılmasına Orta Asya Mirası, çev.: Füsun Tayanç ve Tunç Tayanç, Ankara, Arkadaş Yayınları, 2009.
- Golden, P. B. (2000). Orta Asya’da İslamiyetin İlk Dönemleri ve Karahanlılar, çev.: Halil Berktaş. Erken İç Asya Tarihi. ed.: Denis Sinor (ss. 459-497). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Golden, Peter B. Türk Halkları Tarihine Giriş, çev. Osman Karatay, Ankara, Karam Yayınları, 2002.
- Grousset, René. Bozkır İmparatorluğu (Attila-Cengiz Han-Timur), haz.: M. Reşat Uzman, İstanbul, Ötüken Yayınları, 1993.
- Harmatta, J. (1996). Tokharistan and Gandhara under Western Türks Rule (History of the Regions). History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 3, ss. 359-375). Paris: Unesco Publishing.
- Hudud al-Alem*. haz.: V. Minorsky, çev.: Abdullah Duman ve Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi, 2008.
- İskandarov, B.I. Istoria Pamira, Pamir, Horog, 1995.
- Istahri. Kitâbu Mesâlikî’l-Memâlik, ed.: De Goeje, Leiden, Brill, 1967.
- İbn Havkal. Surat el-arz. İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, haz.: Ramazan Şeşen, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- Jarring, Gunnar. Bugünkü Afganistandaki Türk Cemaatleri Hakkında, çev.: A. M. Haymana Yaylalığıl, İstanbul, 1943.
- Konukçu, Enver. Kuşan ve Ak-Hunlar Tarihi, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1973.
- Konukçu, E. (2002). Akhunlar. Türkler, (C. 1, ss. 827-830). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Litvinsky, B. A. (1996). The Hephthalite Empire. History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 3, ss. 135-165). Paris: Unesco Publishing.
- Litvinsky, B.A. ve M.H. Zamir Safi (1996). The Later Hephthalites In Central Asia. History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 3, ss. 176-183). Paris: Unesco Publishing.
- Kaşgarlı Mahmud. Divanü Lügati’t-Türk Tercümesi, C. III, haz.: B. Atalay, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1999.
- el-Makdisi. Ahsenü’t-Tekâsim fî Ma’rifeti’l-Ekâlim, ed.: De Goeje, Leiden, Brill, 1967.
- Mesudi. Muruc ez-Zehab (Altın Bozkırlar), çev.: Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2004.
- Minorsky, V. (1940). “*The Turkish Dialect of the Khalaj*”, Bulletin of the School of Oriental Studies, 10 (2): 417-437.
- Roux, Jean Paul. Orta Asya, çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2001.

- Sinor, D. (2000). Hun Dönemi. Erken İç Asya tarihi, çev. Mete Tunçay, (ss. 245-282). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şeşen, Ramazan. İslam Coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2001.
- Shahrani, M. Nazif Mohib. The Kirghiz and Wakhi of Afganistan: Adaptation to Closed Frontiers, London, Seattle and London: University of Washington Press, 1979.
- et-Taberi, Ebu Cafer Muhammed bin Cerir. Tarih-i Taberi, çev: M. Faruk Gürtunca, İstanbul, Sağlam Yayınevi, 2007.
- Togan, N. (1964). “*Peygamberin Zamanında Şarki ve Garbi Türkistanı Ziyaret eden Çinli Budist Rahibi Hüen-Tzang’ın Bu Ülkelerin Siyasi ve Dini Hayatına Dâir Kayıtları*”, ITED, cilt: IV, s. 19-55.
- Togan, Zeki Velidî. Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1981.
- Togan, Zeki Velidî. Oğuz Destanı: Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1982.
- Togan, Z. V. (1985). “*Eftalit Devletini Teşkil eden Kabilelere Dair*”, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, XIII (I): 58-63.
- Wood, John. A Journey to the Source of the River Oxus, Hants, England, Gregg International Publishers Limited Westmead, 1971.
- Yakubi. Ülkeler Kitabı, çev.: Murat Ağarı, İstanbul, Ayışığı Kitapları, 2002.
- Yazıcı, O. (2006). “*Gılcayların Menşei*”, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, 4 (1): 31-49.
- Yong, M.-Wang Binghua (1996). The Culture of The Xinjiang Region, History of Civilisations of Central Asia. ed. B.A. Litvinsky, (C. 2, ss. 202-218). Paris: Unesco Publishing.